

RÁNKI GYÖRGY

Az olasz fasizmus útja

1919. március 23-án egy kis csoport gyűlt egybe Milanóban a Piazza San Sepalcon az iparosok és kereskedők helyiségében, hogy megalakítsák a Fasci Italiani di Combattimento szervezetet. Programjuk, melyet hamarosan közzétettek, nem szűkölködött a baloldali követelésekben. Általános választójog, a szenátus megszüntetése, 8 órás munkaidő, minimális bérek, öregkori biztosítás, vagyonadó, háborús nyereségek elkobzása mind olyan kérdések, melyek foglalkoztatták a korabeli politikai életet, s melyek megtalálhatóak voltak a dolgozók követelései között. Ha valaki azonban az összegyűlt közel száz fasiszta politikai múltját jobban ismerte, már erős kételyeket érezhetett a követelések komolysága iránt. Anarchisták, szabadkőművesek, ultrakonzervatívok különös gyűlekezete volt ez, élén Mussolinival, a volt szocialistával, aki a háború előtti baloldali szocialistából a háború alatt a nacionalizmus, sovinizmus bajnokává lett, s lapját, a Popolo d'Italia-t a háborús uszítás szócsövénvé tette. „A fasiszták nem köztársaságiak — mondta Mussolini — és nem monarchisták, nem katolikusok és nem antikatolikusok, nem szocialisták, se nem antiszocialisták. A végrehajtók vagyunk.” Ez a jellemzés híven tükrözte az első fasiszta szervezetek megalakítóinak politikai elvtelenségét. Milyen körülmények között vált ez a kis kalandor csoport, mely 1919 őszén még csak 5 ezer szavazatot nyert, tömegpárttá, majd az olasz uralkodó osztályok legfőbb pártjává, mely közel negyedszázadig kormányozta Olaszországot, s politikai elméleti hatása egész Európára s az egész világra kiterjedt?

Rendkívül zavaros helyzet alakult ki a háború utáni Olaszországban. Mindenekelőtt a gazdasági helyzet volt katasztrofális. Az infláció tobzódott, a termelés a minimumra esett vissza — a haditermelés már megszűnt, a béketermelésre való áttérés rendkívül nehezen indult —, az infláció következtében a fixfizetésűek reálbére töredékére csökkent. Az osztályellentétek a háború után igen élesen törtek felszínre. Mindenekelőtt itt volt a földkérdés. Az olasz kapitalizmus fejlődése 1861 és 1914 között bármily jelentős volt, nem számolta fel az országot alapvetően agrárjellegét. 1914-ben a lakosság 55%-a még mezőgazdasággal foglalkozott. Figyelembe véve, hogy az olasz földnek csupán 20%-a termőterület, ez eleve rendkívül szűkös viszonyokat teremtett az olasz falvakban. 5 millió volt ugyan a kisbirtokosok száma, de a földtulajdonosok kilenc tizede 1 hektárral sem rendelkezett. Ezek sem tudtak földjeikből megélni, s mellettük ott voltak a földmunkások, a braccanti-k tömegei, akik alkalmi munkából éltek, a földbirtokosok földjén, közmunkáknál, építkezéseknél kerestek megélhetést, nagy tömegükben azonban mindig a munkanélküliek számát duzzasztották. A háború alatt jelentős részüik katoná volt, s a háborúból visszatérve követelték a háború alatti ígéretek beváltását: a földet a parasztnak. 1919 nyarán szerte Olaszországban elterjedtek a földfoglaló mozgalmak, amelyekben nemcsak a szocialista parasztok és földmunkások, de a katolikus szervezetekbe tömörült agrárnépesség is részt vett.

A háború alatt számban erősen gyarapodott az olasz ipari proletariátus. A Torino — Genova — Milano ipari háromszög nagy üzemei az olasz munkásmozgalom erős bástyáivá nőttek. 1920-ban a szocialista szakszervezet több mint 2 millió embert tömörített. A háború utáni parlamenti választásokon a szocialista párt 1,7 millió szavazattal a parlament legerősebb pártja lett. Magán a párton belül, az olasz munkásság körében egyre terjedt Lenin neve, s amit az jelképezett: az orosz forradalom követésének gondolata. A béremelésért folytatott harcok, az élelmiszer-raktárak elleni rohamok a forradalmi válság megannyi jelei voltak. A munkásság és parasztság forradalmi elégedetlensége annál inkább súlyosan hatott, mivel a háború utáni helyzet felszínre hozta a gyengeség valamennyi elemét, amelyek az olasz burzsoáz államot megalakulásától kezdve jellemezték.

Gramsci így jellemezte a kialakult olasz kapitalista államot:

„Az olasz állam — írta — soha meg sem kísérelte a birtokos osztály irgalmatlan diktatúrájának leplezését. Azt lehet mondani, hogy az albertinus alkotmány egyetlen határozott célt szolgált: a trón sorsát erősen a magántulajdon sorsához kötni... Az alkotmány egyetlen olyan intézményt sem teremtett, mely, akárcsak formálisan is, biztosítaná az állampolgári jogokat; az egyén szabadságát, a szólás- és sajtószabadságot, a szervezkedés és gyülekezés szabadságát. A kapitalista államokban, melyek magukat liberális demokráciáknak nevezik, a népi szabadságok legfőbb védelme, az igazságszolgáltatás nem egy hatalom, hanem a végrehajtó hatalom egy eszköze, a trónnak és a birtokos osztálynak eszköze...”

A háború utáni helyzetben, a munkás- és parasztmozgalmak fellendülési közepette a régi módszerek már távolról sem mutatkoztak elegendőnek az államhatalom stabilitásának védelmében. A gazdasági és politikai életben számos új forma, módszer alakult ki, mellyel az uralkodó burzsoázia és nagybirtokos osztály megpróbálta visszaszorítani a dolgozó osztály támadását. Az egyház, mely közel félévszázada az olasz egység megteremtése körül ért állítólagos sérelmei miatt távol maradt a politikai élettől, ismét aktív politikai tevékenységbe kezd. Egy fiatal szicíliai pap, Luigi Sturzo megszervezi a néppártot. A néppárt reformprogramja a középrétegek s kisparasztnak érdekeit fejezte ki. Állítólagos célja az volt, hogy „középen helyezkedjék el” a forradalmi és reakciós erők között, ténylegesen azonban egyértelműen a burzsoá rend érdekeit védte. Ez a védelem azonban még mindig nem mutatkozott elégségesnek. Az uralkodó körökben 1919–20-ban a munkásmozgalom fellendülése, a gyárfoglaló mozgalmak következtében a forradalomtól való páni félelem terjedt el. A forradalom azonban nem jött. A forradalomnak ugyanis nem volt meg néhány lényeges feltétele, mindenekelőtt nem volt megfelelő vezetője. A szocialista pártban még mindig reformista volt a vezetés vonala, kommunista párt pedig még nem alakult ki, csupán a Gramsci vezette „Ordine Nuovo” című folyóirat körül jegecesedett ki annak vezető magja. Az olasz szocialista párt ugyan nem fukarkodott a harcok frázisokkal, annál inkább a konkrét tettekkel. Ilyen körülmények között a forradalomtól tartó burzsoázia aktív ellentámadásra, „preventív ellenforradalomra” határozta el magát. A Confederazione generale dell'industria már 1919-ben megtalálta szövetségeseit a birtokukat féltő nagybirtokosokban; 1920-tól az erősödő fasiszta mozgalomban fedezték fel a preventív ellenforradalom döntő erejét.

A főleg leszerelt katonákból, egyetemi hallgatókból toborzott fasiszta szervezetek már 1919-ben erőszakosan felléptek a sztrájkokkal szemben. 1920-ra taglétszámban is erősen gyarapodtak, az év végére már 200 000 embert tömörítettek. Kiket tudtak megnyerni? Elsősorban a városi középrétegeket, leszerelt katonákat, akik visszatérve a frontról, nem tudtak beilleszkedni a polgári viszonyokba, saját és önálló gazdasági bázisuk megszünt, s a fasiszta mozgalom révén igyekeztek felkapaszkodni. De a fasiszta mozgalom nemcsak a háborúból hazatért és fogalkozáshoz nem jutó kispolgári elégedetlen elemekre támaszkodott, kezdett talajt találni a szociáldemokráciából kiábránduló munkások között is. Ezekre bizonyos mértékig Mussolini szocialista múltja s a fasiszta propagandájában jelentkező szindikalista vonások is hatottak (Grandi). A földmunkások körében Bologna és Ferrara vidékén alakult ki a fasiszta mozgalom másik fő bázisa. A Pó-völgyi agráriusok a Balbo által katonai jellegű szervezetekbe tömörített fasisztákat a szocialista földmunkásmozgalom ellen használták fel.

A fasiszta szervezetek úgynevezett büntető expedíciói egyre jobban terjedtek. Roberto Farinacci, Italo Balbo, Giuseppe Bottai, Achille Starace vezetésével a felfegyverzett gengsztercsoportok megtámadták a szocialista gyűléseket, újságok szerkesztősegeit, merényletet követtek el a baloldal vezetőivel szemben.

A fasiszta mozgalom tehát, függetlenül célkitűzéseitől, a mozgalom résztvevőinek elképzeléseitől, mindinkább a munkásmozgalom elleni tőkés offenzíva eszközüvé vált. A L'Idée Nazionale, a nehézipar lapja nem véletlenül szögezte le, hogy az igazi fasiszmus 1920 decemberében született, amikor az olasz uralkodó osztály végleg saját pártjának s eszközeinek tekintette a fasisztákat.

Jóllehet az erőszaknak nagy szerepe volt abban, hogy az uralkodó osztály a fasiszta mozgalmat magáénak vallotta, mégis egy sor más tényező szintén hozzájárult, hogy ez váljék a döntő politikai erővé. Nem volt kétséges, hogy az uralkodó osztály nem kormányozhatott a régi, sok szempontból kompromittált politikai pártokkal. Új, politikailag nem kompromittált párt kellett, mely új és régi is, egyben képes kifejezni a „modern” eszméket.

A háború megteremtette a bázist ez új párt létrejöttéhez. Kinevelte az autoritativ vezetéshez szokott réteget, a parancsuralom, az erőszak léggörét. A leszerelt katonák, elsősorban a kispolgárság, a középrétegek többsége — állás nélkül, nyomorban mindig

hajlamos egy frázisokkal nem takarékoskodó, társadalmi reformokat, sőt forradalmat — de nem proletárforradalmat — hirdető pártot támogatni. Annál is inkább, mert ez a párt hamarosan átveszi a nacionalista jelszavakat. Nietzsche és D'Annunzio, a hősi erőszak kultusza, a humanizmus tagadása, a spencerizmus létért való harca keveredett a nemzeti harc mindenekfelettségének gondolatával.

A háború után az olasz társadalomban az olasz burzsoázia elterjesztette a nemzeti sérelmek gondolatát. Azt hirdették, hogy szövetségeseik kisemmizték őket a győzelem zsákmányából, evvel sikerült felszítani a sovíniszta érzelmeket. D'Annunzio kalandos harca Fiuméért, az új jugoszláv állammal folytatott viták megteremtették a hangulatot az „erős külpolitikát” folytató „erős állam” követelése érdekében.” Annál is inkább, mivel ez az erős állam a kispolgárság elképzelése szerint úrrá lehetne a munkásmozgalmon, helyreállíthatná a rendet. Az „erős állam” megteremtésének szükségességét viszont a fasiszták hirdették.

Mindezt, a kispolgárság, a középrétegek felé oly csillogó elméletet a fasiszták ügyesen egészítették ki a szociális demagógiával, az anarchistától átvett szólamokkal. Mussolini, mint már utaltunk rá, a háború előtt a szocialista párt baloldalán található, de itt található jónéhány későbbi fasiszta vezető is, mint pl. Michele Bianchi. A forradalmi szindikalisták, Sorel követői köréből is jócskán csatlakoztak a fasisztákhoz. 1921 elején éppen ezek a vezetők alkotják meg a fasiszta szakszervezeteket. S ahogy az állam hallgatólagos tétlenségével verik szét erőszakkal a szocialista szakszervezeteket, úgy növekszik a fasiszta szakszervezetek taglétszáma. Nagy számban csatlakoznak ide a reformista szakszervezetekből kivált munkások is, akik a fasiszta szervezetek harcos demagógiájától várják érdekeik védelmét. Ezek a szakszervezetek természetesen kezdettől fogva a korporációs elvnek megfelelően épültek, 5 osztályra tagozódtak: munkás, mezőgazdaság, kereskedelem, tengerészet, középsztyály és intellektüellek.

1921 után a fasiszta mozgalom tovább erősödött, az 1919—1920-ban kialakult forradalmi helyzet kihasználatlanul elmúlt. Jóllehet 1921 elején a livornói kongresszuson megalakult a kommunista párt, de addigra már a munkásmozgalom hanyatlóban volt, bár ez még nem jelentette, hogy minden eldőlt.

... A fasizmus nyílt offenzívája a dolgozók politikai, szakszervezeti és szövetkezeti szervezetei ellen már megkezdődött és elért néhány jelentős sikert, mint például Bologna szocialista közigazgatásának erőszakos megdöntését. Az ipar és a mezőgazdaság nagy tőkés szervezetei szorosra zárták soraikat és el voltak szánva arra, hogy minden esz-közzel támogadják a fasizmus fegyveres offenzíváját. Hónapról hónapra növekedett az ország területének az a része, ahol megtagadták és elfojtották a dolgozók elemi demokratikus szabadságjogait. Az általános politikai helyzet azonban távolról sem tisztázódott. Továbbra is nagyfokú a bizonytalanság és széles mozgási lehetőség a vezető körökben. Lent a dolgozó tömegekben megvolt az ellenállás igen erős lehetősége, sőt a támadó akcióé is, ahogy ezt a nyílt osztályösszeütközések legismertebb drámai epizódjai megmutatták (Sarzanában, Rómában, Parmában stb.). Amikor csaknem spontán módon, de nem egészen egyes polgári politikai vezetők ösztönzése nélkül megalakult a »népi rohamcsapatok« szervezete, hogy erőszakkal verje vissza a fasiszta erőszakot, kirajzolódta a helyzet eltérő alakulásának lehetőségei... Az erők összehangolása előidézhette volna a helyzet megváltozását; el kellett volna szigetelni és megverni a fasisztákat és nyílt szövetségeseiket. Nem lehetett azonban tenni semmit ebben az irányban, mert a livornói kongresszus után is a reformisták és a maximalisták — éppen azért, mert egy párton belül maradtak — továbbra is kölcsönösen megbénították egymás erejét. Az egyik irányzat kitarított az üres fatalista forradalmi jóslatok mellett, s ezeket a kommunisták ellen irányuló kirohanásokkal is fűszerezték. A másik irányzat azt hirdette, hogy meg kell hajolni, meg kell alázkodni a fasiszta erőszak előtt, nem szabad szembeállni vele, »olyanok legyünk mint a szentek« — mondták. E két képtelen felfogás párosodásának torzszülötte volt a fasisztákkal 1921 augusztusában megkötött hirhelt »megbékélési szerződés«, amelynek egyedüli következménye az volt, hogy lefegyverezte a tömegek ellenállását és lehetővé tette a fasisztáknak, hogy újabb támadásokra gyűjtsék össze erőiket... — írja Togliatti.

A fasiszta párt a burzsoázia minden támogatása s a tömegek közti térnyerés ellenére, 1922-ben kisebbségben volt. Kisebbségben volt a parlamentben, ahol mindössze 35 képviselővel bírt, s kisebbségben a tömegek között is. Vezetőik egy része, köztük Mussolini is, türelmetlenül várva a hatalomrajutást, már hajlandó lett volna nem fasiszta vezetésű kormányba is belépni, a párt néhány más vezetője, Balbo, Grandi, Farinacci azonban a hatalom teljes kézbekaparintását kívánta. A hatalom erőszakos átvétele, a Marcia su Roma gondolata már állandóan előtérben volt. Az alkalom 1922 októberében mutatkozott: a burzsoá kormány, mint annyiszor a háborút követő esztendőekben, ismét vál-

ságba jutott. A kormányválság időben nagyrészt egybeesett a fasiszták népolyi kongresszusával, itt a párt élén álló quadrumviratus, De Bono, De Vecchi, Balbo és Bianchi, Mussolinival együtt elhatározta, hogy 27-én megkísérik a hatalom erőszakos megragadását. A Róma környéki városokban gyülekezni kezdtek a fasiszta rohamcsapatok, hogy Róma ellen vonuljanak. Mussolini azonban nem volt biztos az államesíny sikerében. Nápolyból tehát 25-én Milanóba utazott, úgy vélvén, hogy sikertelen államesíny esetén onnan 2 óra alatt Svájcba menekülhet.

Rómában 27-én lázas tanácskozások indultak a kormányválság megoldására. A gyülekező fasiszta csapatok szétverése a hadseregnek nem lett volna nehéz feladat, de a hadsereg jelentős része ekkor már a fasisztákkal rokonszenvezett, s a király sem volt hajlandó elrendelni a hadsereg fellépését a Róma felé közeledő fasiszta egységek ellen. Ez eldöntötte a kérdést, ha eddig még csupán Mussolini és a fasiszták kormányban való részvételéről volt szó, most már a fasiszták a kormány irányítását követelték. Október 29-én este Mussolini megkapta a király táviratát, jöjjön azonnal Rómába, ahol kormányalakításra kap megbízást. S a Marcia su Roma hőse este beszállt a Milanó–Róma vonat hálókocsijába, hogy eltérve a régi Róma általa dicsőített hagyományaitól, hálókocsin érkezzék a hatalom átvételére. Közben a fasiszta vezetés, módosítva eredeti terveit, óvakodott attól, hogy Rómába vonuljon, bár a városok többségében ekkor már minden ellenállás nélkül átvették a hatalmat. Rómába azonban a fasiszta egységek csak akkor vonultak be, midőn Mussolinitől, mint kijelölt miniszterelnöktől erre parancsot kaptak. Szimbólum volt ez a bevonulás, szimbóluma annak, hogy a hatalomátvétel az uralkodó osztályok, a hadsereg s a monarchia teljes egyetértésével történt.

A fasiszta rendszer első szakasza 1922. október 28-tól 1925. január 3-ig tartott. Ebben az időszakban Mussolini állandóan erősítette ugyan hatalmát, mégis fennmaradt az alkotmányosság látszata. A Mussolini vezette kormányban 4 fasiszta mellett egy nacionalista, két néppárti, két jobboldali liberális s két demokrata vett részt. A néppárt 1923 tavaszán kivált a kormányból, a liberálisok viszont 1924 végéig részt vettek abban. A parlamentben működhettek az ellenzéki pártok, a sajtó és egyéb polgári szabadságjogok, erősen megcsönkítva ugyan, de fennmaradtak, már amennyire ezt a fasiszta egységek garázdálkodása lehetővé tette. Az egész országban folytatódott az erőszakosságok a kommunisták s szocialisták ellen, a fasiszta pártok helyi vezetői (a „ras”) lettek a hatalom tényleges birtokosai, az államhatalmi szervekkel szemben is.

Mussolini kormánya formálisan parlamentáris kormány volt. A parlament 306 szavazattal — melyben a klerikális néppárt szavazatai estek döntően latba — 116 ellenében bizalmat szavazott neki. A parlament segítségével hamarosan megjelent a királyi rendelet, mely amnesztiát biztosít minden politikai bűnösnek, aki bűnét „közvetlenül, vagy közvetve nacionalista célból követte el”. (Ismerős meghatározás, 1920-ban Horthy ugyanilyen indoklással részesítette amnesztiában az ellenforradalmi gyilkosokat.) 1923 januárjában a fasiszta bandák legalizálására került sor, „a nemzeti biztonság önkéntes milíciája” néven. Ezzel Mussolini feketeinges bandája állami szentesítést nyert. Mussolini szerint a milícia megalakítása „a régi fél-liberális állam halálos ítéletét jelezte”.

1923 februárjában a fasiszta pártba beolvadt a nacionalista párt, mely ténylegesen már korábban is együttműködött a fasisztákkal. A két párt egyesülése világosan megadta a fasiszta párt irányát. Az eddig ellenzéki fasiszta mozgalomnak világos programot kellett adni. Ezt a programot, a demokrácia, a parlamentarizmus felszámolásának programját, éppen a nacionalisták szolgáltatták, akikből a fasiszta párt értelmiségi vezetőrétege toborzódott.

1923 végén Mussolini beterjesztette új választójogi törvényét, mely szerint az a párt, mely viszonylag a legtöbb szavazatot kapja, elnyeri a képviselői mandátumok 2/3-át. A parlamenti vita nem bizonyult simának, de a milíciák segítségével sikerült biztosítani, hogy a képviselők jelentős része tartózkodjék a szavazástól, s így a javaslat megszerezze a többséget. Hamarosan követte ezt a sajtószabadság korlátozását célzó törvény, majd a helyi önkormányzatokat s az egyesületeket rendelték a prefektusok alá.

1924 áprilisában megtartották a fasizmus alatti első választásokat. 4 600 000 szavazatot nyertek el a fasiszták, melyből 2,7 millió délről származott, ahol a kormány s a fasiszta párt funkcionáriusai megfelelően tudtak a választási eredményekkel manipulálni. Az iparilag fejlett északon minden fasiszta terror ellenére, 1,800 000 fasiszta szavazattal szemben közel 1,5 millió ellenszavazat volt. Mindenesetre Mussolininak így a végrehajtó hatalom mellett a törvényhozó hatalom is teljesen a kezébe került.

Közvetlenül a választások után azonban, Matteotti szocialista képviselő 1924. május 30-i beszéde nyomán, a fasiszta rendszer mély válsága robbant ki.

A szocialista párt mérsékelt szárnyához tartozó Giacomo Matteotti brilliáns

beszédben leplezte le a fasiszták választási erőszakosságát, beszédét barátaihoz fordulva így fejezte be: Most pedig készíthetitek a halotti beszédet.

Jól látta helyzetét: tíz nap múlva a nyílt utcán elrabolták, s holttestét csak néhány hónap múlva fedezték fel. Hamarosan kiderült, hogy a gyilkosságot közvetlenül Mussolini környezete szervezte meg.

A Matteotti-gyilkosság megzavarta az egész olasz társadalmat. A kispolgárság egyes rétegei, akik korábban — a bolsevizmustól való félelmükben — támogatták a fasizmust, vagy hajlandók voltak a kompromisszumra, most szembefordultak vele. A fasiszta párton belül is komoly válság bontakozott ki. A közvélemény erkölcsi felháborodása morálisan és politikailag elszigetelte a fasizmust, s ez nyugtalansággal töltötte el azokat a vezető köröket, akik hatalomra segítették a fasisztákat, vagy együttműködtek velük.

Határozott politikai akciók alapvető változást idézhettek volna elő az ország belpolitikai életében. A baloldali pártok azonban nem tudták elhatározni magukat a cselekvésre. Az ellenzék parlamenti csoportjai — beleértve a kommunistákat — elhagyták a parlamentet s megalakították az ún. aventinusi tömböt. Követelték a gyilkosok megbüntetését, a fasiszta miécia megszüntetését, Mussolini lemondását.

A kommunisták javaslatait általános sztrájk meghirdetésére, s az aventinusi tömbnek az ország igazi parlamentjeként való deklarálását azonban nem tették magukévá. A kivárás és meddőség politikája egyrészt szakadást idézett elő az ellenzék soraiban — a kommunisták kiváltak —, másrészt időt adott a fasisztáknak soraik rendezésére. Ahelyett, hogy a baloldul mért volna vereséget a fasisztákra, a fasiszta párt ellentámadásba ment át, s megkezdhette a totális fasiszta diktatúra kiépítését, az ellenzék teljes megsemmisítését.

1925. január 3-án Mussolini a képviselőházban megtartotta híres beszédét, amely lezárta a fasizmus átmeneti periódusát, s megnyitotta a második szakaszt, a totális diktatúrát.

Mikor 1925. január 3-án Mussolini megjelent a képviselőházban, a fasiszta alakulatok büntető akcióik felújításával már megteremtették a terror légkörét. Ilyen körülmények között Mussolini kijelentette, hogy a kialakult helyzetért „egyedül én viselem a politikai-erkölcsi és történelmi felelősséget”. A parlament természetesen bizalmat szavazott Mussolininak, s az ellenzéki pártok sem emeltek vádat. A fasizmus tehát megindíthatta az ellentámadást, s ahogy az országon belül a fasiszta párt, úgy a fasizmuson belül Mussolini megerősödve került ki a válságból.

1925–26-ban megtörtént az ország teljes fasizálása, az ország állami berendezésében levő liberális, demokratikus maradványok felfüggesztése. 1925 végén törvényt hoznak Mussolini jogi helyzetéről. Eddig a Károly Albert-féle 1848-as alkotmány szerint a király bízta meg a minisztereket, akik tetteikért a parlamentnek felelősek. A miniszterelnök a minisztertanácsban legfeljebb a primus inter pares szerepét töltötte be. Az új törvény szerint csak a miniszterelnököt nevezi ki a király, a miniszterekre a kormányfő tesz javaslatot. A miniszterek — akiket most Mussolini irányít — nem felelősek, előzetes jóváhagyása nélkül a parlament nem tárgyalhat semmiféle javaslatot.

A rendőrséget minden állami szerv fölé helyezték és közvetlenül a miniszterelnök rendelkezésére bocsátották. A közhivatalnokokat politikai okokból fel lehetett függeszteni. Törvényt hoztak a sajtóról, mely biztosította, hogy a legjelentősebb olasz újságok a fasiszták kezébe menjenek át.

1926 januárjában törvényt hoznak az államérdekeket veszélyeztető személyek elítélésére. Még ebben a hónapban megkapja Mussolini a felhatalmazást a rendeleti úton történő kormányzásra. Hamarosan megszületik a régi pártok feloszlására vonatkozó törvény. 1926-tól tehát ténylegesen is egypárt-rendszer működött. A fasiszta párt állami szervezet lett. A párt főtitkárát Mussolini nevezte ki, aki mint kormányfő a párt vezetője szerepét is betölti. A helyi kormányzati szervek, amelyek többé nem voltak választhatók, a párt helyi szervei alá kerültek.

Minden régi egyesületet feloszlattak, gyűléseket, tüntetéseket megtiltottak. A sajtót, a propagandát, a nevelést kizárólag megbízható fasisztákra bízta. A rendőrség különleges jogokat kapott, mindenekelőtt az internálás jogát minden olyan személlyel szemben, aki „felforgató” tevékenységgel gyanúsítható.

1926 novemberében az államvédelmi törvény a politikai bűnösöket a rendes bíróságok hatásköre alól speciális törvényszékek hatáskörébe (tribunale speciale) utalta át. A speciális bíróságok egy tábornokból s a milícia 5 tisztviselőjéből állottak, akik a Ducera voltak felelősök. A speciális bíróságok természetesen nem fukarkodtak az anti-fasiszták, mindenekelőtt a kommunisták elleni halálos ítéletekkel.

1929-ben törvényt hoznak a Fasiszta Nagytanácsról. A jövőben a Nagytanács tesz

javaslatot a minisztertanács tagjaira, a kormányfő a jövőben a mindenkori pártvezető, aki csupán a pártnak tartozik beszámolni. Ez a törvény legalább a fasiszta nagytanácsnak biztosított bizonyos jogokat Mussolinival szemben, a gyakorlatban azonban ezek a jogok egyáltalán nem érvényesültek. A Fasiszta Nagytanácsot egyre ritkábban hívták össze, s Mussolinival 1943 nyaráig soha sem helyezkedett szembe.

A Nagytanács döntött végső soron 1929-től a képviselők kijelölésében is. A helyi szervezetek, valamint a fasiszta pártok vezetése — mindezeket Mussolini nevezte ki — javaslatot tehetett kb. 2000 képviselőjelöltre, akikből a Nagytanács választhatta ki a megfelelő 400-at, de a Nagytanácsnak joga volt a 400 képviselő közé olyanokat is bevenni, akik nem szerepeltek az eredeti listán. Természetes, hogy az 1929-es választás után már semmiféle ellenzők nem rendelkezett parlamenti képvisellel.

A 20-as évek végén az olasz fasiszta rendszer további két fontos mozzanat révén tudta helyzetét megszilárdítani. Az első az ún. korporatív állam rendszerének kidolgozása, mely az olasz fasizmusba torkolló szindikalista eszmék ügyes kihasználása volt a szociális demagógia céljaira. Utaltunk már arra, hogy 1921-től az olasz fasiszták megkezdték a szakszervezetek szervezését, melyek részben a reformista szakszervezetekből való kiábrándulás, részben a fasiszta erőszak következtében kezdtek tért hódítani. Az olasz fasizmus belső megszilárdulásával együtt ezeket a szervezeteket igyekeztek a munkásosztály kizárólagos érdekképviseleti szervévé tenni. A Confederazione degli industriali (az olasz GyOSz) már 1925 őszén deklarálta, hogy csak a fasiszta szakszervezetekkel hajlandó kollektív szerződést kötni, s ezt a jogot 1926 tavaszán az állam törvényerőre emelte. Hamarosan felfüggesztették a gyárakon belüli munkás bizottságokat, majd megvonták a sztrájkjogot. A reformista szakszervezetek ezt a helyzetet még megkönnyítették azzal, hogy 1927 elején önként kimondták feloszlásukat. A baloldali s kommunista szakszervezeti funkcionáriusok illegális szervezkedését 1927 tavaszán a milanoi Fiat-gyárban leleplezték, vezetőit a tribunale speciale 20 évi börtönrre ítélte. Ezzel egy időben, hogy szociális téren tegyenek valamit, közzétették a Carta del Lavoro, mely bejelentette a korporatív államot. A Carta del Lavoro ideiglenesen mind Olaszországban, mind Európában bizonyos politikai befolyást gyakorolt. Tartalmazott ugyanis néhány olyan intézkedést, amely a munkásosztály munkakörülményeit javíthatta. Mindenekelőtt formálisan minden dolgozóra — a kisüzemekre is — kiterjesztette a kollektív szerződést, a beteg- és balesetbiztosítást, a szabadságolást, a fizetett ünnepek rendszerét. E szociális reformok mellett a Carta del Lavoro lefektette a korporatív államszervezetet, valamint a munkások és munkáltatók vitás ügyeiben az állam döntőbíráskodásának elvét.

A korporatív állam hivatásszervezetből állt, négy a munkáltatók, négy a munkások és egy a tisztviselők részére. Ezeknek a hivatásszervezeteknek az elnökét Mussolini nevezte ki, helyi szervezeteinek titkárait pedig a helyi fasiszta párt titkára hagyta jóvá.

A korporatív rendszer azt a hiedelmet keltette, mintha a különböző társadalmi osztályok egyenlő mértékben lennének benne képviselve, s fölöttük ott áll az állam, mely a Magistratura del Lavoro keresztül a vitás kérdésekben betölti a döntőbíró szerepét, így biztosítva a szociális igazságot.

Valójában a korporációs rendszer a nagytőke teljes ellenőrzését s uralmát biztosította. Nem kétséges, hogy a munkáltatók szervezeteiben kizárólag a nagytőke és nagybirtok érdekeit képviselő funkcionáriusoknak volt vezetőszerepük, a kistulajdonosoknak ebben a szervezetben semmi szavuk nem volt. Ami pedig a munkásszervezeteket illeti, ha a fasiszta munkásvezetők fel is vetették a munkásosztály néhány követelését, a döntőbíráskodás szervei, melyekből természetesen a munkások ki voltak zárva, mindig a nagytőkék javára döntöttek. Így a munkások néhány év alatt hamarosan rájöttek, hogy a korporatív állam valójában a nagytőkék tőkéltesített államszervezete.

A huszas évek végén a fasiszta állam még egy fontos lépést tett a rendszer megszilárdítására. 1929. február 14-én XI. Pius pápa a milanoi katolikus egyetem növendékei előtt Mussolinin a gondviselés emberének nevezte, és ezzel mintegy hivatalosan is bejelentette az alig pár napja kötött laterani egyezményt.

A Marcia su Róma idejében a klérus még inkább csak a néppártot támogatta, s az antiklerikális nézeteket hirdető fasiszta pártot bizonyos idegenkedéssel figyelte. A hatalomrajtás után azonban gyorsan igyekezett megegyezni velük, s a megegyezés keresésében az egyház annyira ment, hogy a fasiszták követelésére nyíltan állást foglalt a néppárt volt vezére, Don Sturzo ellen is. A néppárt vezetésének döntő többsége, a konzervatív arisztokrácia, a nagybirtokosok viszont megtalálták Mussolinival az együttműködés lehetőségét. 1929. február 11-én pedig megszületett a laterani egyezmény az egyház s az állam között. Az egyezmény hatását azért kell igen fontosnak tekintenünk, mivel az egységes olasz állam megteremtése óta nem volt ilyen egyezmény, s az állam és

egyház közötti ellentét a vallásos olasz lakosság között mindig bizonyos rossz visszhangot keltett. Mussolini az egyezmény megkötésével tehát tovább növelte befolyását.

Az egyezmény egyébként elismerte a pápát s a vatikáni államot, ezzel szemben a pápa — most először — elismerte az olasz királyságot, s Rómát annak fővárosaként. Mindennek fejében Mussolini vállalta, hogy évi 4 és félmillió dollárral járul hozzá a Vatikán kiadásaihoz. Végül az egyezmény harmadik része szabályozta az egyház és állam kapcsolatait, mégpedig olyan formán, hogy a katolikus egyházat nem az olasz állam alárendeltjének, hanem mint egy külső hatalomnak ismerte el. Ezzel a papoknak különleges helyzetet teremtettek, mintegy kivonták az olasz állam hatásköre alól, ezzel szemben az egyháznak döntő befolyást biztosítottak az olasz iskolarendszerben. Mindezért Mussolini mind az országon belül, mind a nemzetközi életben elnyerte az egyház teljes támogatását.

Természetesen a későbbi években a fasizmus és az egyház között számos összeütközés is támadt, elsősorban az olasz fiatalság nevelése körül, de ezeket a nézeteltéréseket különböző kompromisszumokkal mindig sikerült elhárítani. S az egyház alapjában végig támogatta Mussolinit, elsősorban külpolitikai tekintetben; ez a külpolitikai támogatás a 30-as évektől éppen a legnagyobb jelentőségű volt a fasizmus szempontjából. Jóllehet a gazdasági helyzet a 30-as évek elején egyre súlyosabbá vált, a fasizmus nemzetközileg megszilárdult. A 30-as évek első felében nemzetközi tekintélye a tetőpontján állt. Mussolini pedig, mivel a tömegek szociális helyzetére vonatkozó ígéretesei, a korporeációs rendszer blöffje kezdett nyilvánvalóvá válni, ismét a nacionalista demagógiát erősítette. A római bitrodalom feltámasztásának hirdetésében látta azt az eszközt, mely továbbra is jelentős tömegek támogatását biztosíthatja számára. 1935 őszén az Etiópia elleni háborúval megkezdte a „római birodalom” megteremtését. Bár az abesszín háború mellett sikerült is bizonyos sovíniszta hangulatkeltést elérnie, már ekkor, még inkább a spanyol intervenció idején, egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy mindez a nagyipar érdekét szolgálja, amelynek profitját (1933-ban 2,18%, 1936-ban 7,28% volt az osztalék) a hadimegrendelések az autarchia erősen emelte.

1936 után azonban Olaszország külpolitikailag is mindinkább másodrangú szerepet kezdett játszani Németország mellett. A sovínizmus is egyre kevésbé hatásos eszköz lett a fasiszták kezében. Annál is inkább, mivel a második világháborúban hamarosan behizonyosodott, hogy Olaszország katonai ereje távolról sincs összhangban Mussolini s az olasz uralkodó osztályok imperialista étvágyával.

A második világháború időszakában a fasizmus belsőleg már meggyengült. A kispolgári tömegek előtt, akik korábban támogatták, elvesztette tekintélyét. A kommunista és szocialista párt antifasiszta egységfrontja egyre több antifasiszta megmozdulást eredményezett a munkások között, a katonai vereségek pedig az uralkodó osztályok egyes rétegeiben is Mussolini és a fasiszta párt eltávolításának gondolatát erősítették.

Az 1943. július 25-i államcsíny az olasz fasizmus külső tényezők által meggyorsított belső összeomlását jelezte.

Felhasznált irodalom

- Palmiro Togliatti* : Az Olasz Kommunista Párt. Bpest. 1960.
 Az Olasz Kommunista Párt. Bpest. 1952.
Antonio Gramsci : Levelek a börtönből. Bpest. 1949.
Angelo Tasca : Nascita e avvento del fascismo. Firenze.
Leo Valiani : Dall'Antifascismo alla Resistenza. Milano. 1955.
Darte L. Germino : The Italian Fascist Party in Power. Minneapolis. 1959.
Federico Chabod : L'Italia contemporanea (1918—1948). Róma. 1961.
Gaetano Salvemini : Scritti sul fascismo. Milano.
L. Salvatorelli—G. Mira : Storia del fascismo. Róma. 1952.
Paola Alatri : Le origini del fascismo. Róma. 1956.
L. Salvatorelli : Nazionalfascismo. Torino. 1923.
G. Zibordi : Critica socialista del fascismo. 1922.
Valer Nino : Origine del fascismo.
Fedelli Ugo : Un decennio di storia. 1959.
 Lezione sul antifascismo. Bari. 1960.
Palmiro Togliatti : A proposito del fascismo. Società. 1952.
Gaetano Salvemini : Che cosa fu la marcia su Roma. 1948.
P. Nenni : Storia di quattro anni. Roma. 1946.
M. Mortagnana : Egy torinói munkás visszaemlékezése. Bpest. 1961.